

Mikael Agricola, *Turun tuomiokirkon ja papiston tulot 1541–1542*, Jyrki Knuutila & Anneli Mäkelä-Alitalo toim., (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1129), Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki 2007. 417 s.

”Oma kieli, oma mieli”

Vuonna 2007 tuli kuluneeksi 450 vuotta Mikael Agricolan kuolemasta. Sen muistoksi vietettiin juhlavuotta, jonka teemaksi valittiin ”oma kieli, oma mieli”. Esitelmien, näyttelyjen ja tapahtumien runsaudesta kertoo se, että opetusministeriön julkaisema juhlavuoden raportti on laajuudeltaan 164 sivua.¹ Juhlavuonna julkaistiin runsaasti Mikael Agricola ja hänen elämäntyötään käsittelevää kirjallisuutta. Tieteellisistä monografioista mainittakoon Simo Heinisen *Mikael Agricola. Elämä ja teokset*, Kaisa Häkkisen toimittamat *Mikael Agricola. Abc-kiria. Kriittinen editio* ja *Mikael Agricolan Aapiskirja* sekä Kari Tarkiainen toimittama *Ruotsin ja Venäjän rauhanneuvottelut 1557. Mikael Agricola Ruotsin lähetystön jäsenenä*.²

Juhlavuonna julkaistiin myös faksimile eli näköispainos Mikael Agricolan omakätisesti laatimasta Turun tuomiokirkon ja papiston tulojen selvityksestä vuosilta 1541–1542. Faksimilen julkaisua esitti professori Simo Heininen, joka myös oli yksi juhlavuoden ahkerimmista esitelmätsijöistä.

¹ <http://www.utu.fi/agricola2007/>, viimeksi katsottu 7.5.2011.

² Simo Heininen, *Mikael Agricola. Elämä ja teokset*. Edita: Helsinki 2007; *Mikael Agricola. Abc-kiria. Kriittinen editio*., Kaisa Häkkinen toim., (Mikael Agricolan teosten tieteelliset editiot 1 = Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1121), Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki 2007; *Mikael Agricolan Aapiskirja*, Kaisa Häkkinen toim., Kirjapaja: Helsinki 2007; *Ruotsin ja Venäjän rauhanneuvottelut 1557. Mikael Agricola Ruotsin lähetystön jäsenenä*, Kari Tarkiainen toim., (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1104), Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki 2007. Enemmän juhlavuonna julkaistua kirjallisuutta Juhlavuoden raportin sivulta 121 alkaen. Raportin nettiosoite on viitteessä 1.

Faksimilen julkaisuhanketta valmisteli Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian dosentti Jyrki Knuutila, jolle myös luotettiin julkaisun toimittaminen. Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian dosentti Anneli Mäkelä-Alitalo on litteroinut Agricolan selvityksen tekstin ja on laatinut myös tekstin suomennoksen. Julkaisun johdantoartikkelit ovat Knuutilan ja Mäkelä-Alitalon kirjoittamia. Jyrki Knuutilan artikkelin otsikko on "Selvitys Turun tuomiokirkon ja sen papiston tuloista 1541–1542" ja Anneli Mäkelä-Alitalon artikkelin "Mikael Agricolan veroluettelot".

Selvitys ja sen laatija

Selvitys Turun tuomiokirkon ja sen papiston tuloista 1541–1542 on ollut olemassa ainakin kolmena versiona. Yksi on tuhoutunut Turun palossa, kahta jäljellä olevaa versiota säilytetään Kansallisarkistossa. Niiden signumit eli arkistotunnukset ovat KA 9 ja KA 9b.³ Ne kuuluvat voudintileihin, Kustaa Vaasan hallintojärjestelmän myötä syntyneeseen asiakirjasarjaan, joka alkaa maakunnasta riippuen noin vuodesta 1540, ja jatkuu vuoteen 1634 eli lääninhallitusten perustamiseen asti. Voudintilit tunnetaan myös *vanhempana* tilikirjasarjana vastakohtana läänintilien muodostamalle *nuoremmalle* tilikirjasarjalle. Voudintilejä kutsutaan niiden nykyisen ulkoasun perusteella myös *siniseksi sarjaksi*.

Jyrki Knuutila on miltei mystifioiden nimennyt Agricolan laatiman luettelon *Selvitykseksi* isolla alkukirjaimella – käytännön syistähän nimi tietenkin oli lyhennettävä. Selvitystä laatiessaan Mikael Agricola oli kolmen vuoden ajan ollut Turun tuomiokirkko- eli katedraalikoulun rehtorina tai koulumestarina. Tähän virkaan liittyi myös tuomiokapitulin jäsenyys, sillä Agricola oli tuomiokapitulin nuorin kaniikki.⁴ Hänellä oli monia virkaan kuuluneita tehtäviä, myös erilaisia hallinnollisia tehtäviä, kuten kirjurina toimiminen. Kirjurina hänen on otaksuttu toimineen myös Selvitystä laatiessaan, kopioidessaan tiedot hänelle toimitetusta aineistosta. Virkavastuu luettelosta on ollut tuomiorovastilla ja tuomiokapitulilla.⁵

³ Selvityksen Kansallisarkistossa olevista versioista käytetään faksimilejulkaisussa signumeita KA 9 ja KA 9b. Julkaisun sivulle 409 on kuitenkin vielä päässyt mukaan signumien vanha merkitsemistapa VA 9 ja VA 9b. KA 9a sisältää Viipurin Pyhän Magdalenan hospitaalın tilit vuodelta 1542. <http://www.narc.fi:8080/VakkaWWW/Selaus.action?kuvailuTaso=AY&avain=2146621.KA/>, viimeksi katsottu 7.5.2011.

⁴ *Kaniikki* eli Turun tuomiokirkossa toimiva alempiarvoinen pappi. Jyrki Knuutila, 'Selvitys Turun tuomiokirkon ja sen papiston tuloista 1544–1542', teoksessa *Turun tuomiokirkon ja papiston tulot*, 12–73, tässä 23.

⁵ Knuutila 2007, 23, viitaten teoksiin Kauko Pirinen, *Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa*, (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 62), Suomen kirkkohistoriallinen seura:

Mikael Agricolan käsialaa on kumpikin Kansallisarkiston versioista, sekä KA 9 että KA 9b. Tähän ovat yksimielisesti päätyneet tutkijat 1700-luvulta nykypäivään, Henrik Gabriel Porthanista Simo Heiniseen.⁶

Nyt julkaistu faksimile on KA 9b.⁷ Vaikka niteiden KA 9 ja KA 9b sisältö on lähes identtinen, ei niissä kuitenkaan ole yhtä ainoaa täysin samanlaista sivua. Tämä johtuu 1500-luvun vakiintumattomasta kirjoitustavasta eli ortografiasta, sama sana kirjoitetaan hyvinkin eri tavalla jopa samassa asiakirjassa. Muitakin eroja on, sanoja ja lukuja saattaa puuttua toisesta tai toisesta versiosta. Siten esimerkiksi sivuilla 23, 25, 26 on kummassakin versiossa ilmoitettu seurakuntien nimet, mutta vain KA 9 b:ssä myös seurakunnista saadut veromäärät.⁸ Erot selviävät Anneli Mäkelä-Alitalon laatimasta niteiden 9b ja 9 vertailusta (408–417).

Vuonna 1542 elettiin Ruotsin valtakunnassa ja Ruotsin kirkon piirissä reformaation aikaa. Västeråsin resessi eli valtiopäivien päätös ja sen toimeenpanoasetus eli ordinantia oli annettu vuonna 1527. Kustaa Vaasa otti valtiolle kirkon tuloista ”ylimääräisen osan” ja peruutti aatelille suuren osan sen jäsenten aikanaan kirkolle testamenttaamista tiloista. 1540- ja 1550-luvulla kirkko menetti myös maatilansa valtiolle. Myös käyttöomaisuus takavarikoitiin valtiolle.⁹

Selvityksen välittömänä taustana ovat vuosien 1539–1540 vaihteessa pidettyjen Örebron herrainpäivien päätökset, joista yksi keskeisimpiä oli pitäjäkirkkojen kymmenysten peruuttaminen valtiolle siten, että se sai kaksi kolmannesta kymmenyksistä. Kaikkien pappien maksettavaksi määrättiin henkilökohtainen vero eli apuvero. Papit joutuivat myös maksamaan linnaleiriveroa. Tämän vuoksi kirkon saamat tulot määrättiin

Helsinki 1962, 239; Viljo Tarkiainen & Kari Tarkiainen, *Mikael Agricola Suomen uskonpuhdistaja*, Otava: Helsinki 1985, 97–98; Heininen 2007, 114–115.

⁶ Luettelo Turun tuomiokirkon ja sen papiston tuloista 1541–1542 mainittiin tiettävästi ensimmäisen kerran Turun akatemian professori Porthanin (1739–1804) teoksessa *M. Pauli Juusten Chronicon Episcoporum Finlandensium* vuodelta 1798. Turun akatemian professori Jakob Tengström (1755–1832) mainitsee luettelon teoksensa *Afhandling om Presterliga Tjenstgörningen och Aflöningen i Åbo Erke-Stift* ensimmäisessä ja toisessa osassa, jotka on julkaistu vuosina 1820–1821. Porthanilla oli käytettävissään Turun akatemian kirjaston sittemmin tulipalossa tuhoutunut versio luettelosta, kuten Tengströmilläkin, joka hänkin piti luettelo Agricolan laatimana. Wilhelm Gabriel Lagus, joka mainitsee luettelon teoksensa *Handlingar till Upplysning i Finlands Kyrko-Historia* III-osassa vuodelta 1839, käytti keisarillisen Suomen senaatin arkiston versiota. Hän piti tätä käsikirjoitusta Agricolan laatimana. Myöhemmin ovat Viljo ja Kari Tarkiainen sekä Simo Heininen varmistaneet Agricolan luettelon laatijaksi vertaamalla luettelon (sekä KA 9 että KA 9b) käsialaa varmasti Agricolan kirjoittamaksi tiedettyjen tekstien kirjoitusjälkeen. Knuutila 2007, 17, 19, 21.

⁷ Wilhelm Gabriel Lagus on julkaissut KA 9:n vuonna 1839, ks. hänen *Handlingar till upplysning i Finlands Kyrko-Historia. Ny följd* IV, Åbo 1839.

⁸ Knuutila 2007, 19; Anneli Mäkelä-Alitalo, 'Niteiden 9b ja 9 vertailu', teoksessa *Turun tuomiokirkon ja papiston tulot*, 408–417, tässä 409, 411.

⁹ Knuutila 2007, 25.

luetteloitavaksi koko valtakunnassa. Sekä Ruotsissa että Suomessa luetteloiden valmistaminen aloitettiin vuonna 1540.¹⁰

Agricolan Selvitykseen sisältyy johdannon lisäksi tiedot Turun hiippakunnan kaikissa seurakunnissa kerätyistä kymmenyksistä vuosilta 1540–1541, tiedot Turun tuomiokirkon tuloista, Turun tuomiokirkon prelaatin- ja kaniikinvirkojen sekä prebendojen eli palkkatilojen verotulot vuodelta 1541. Sen jälkeen luetteloidaan papiston maksama linnaleiri- ja apuvero sekä kerrotaan Turun hiippakunnan maa- eli lääninrovastit. KA 9b:ssä ja siten myös faksimileissa on lopuksi Turun tuomiokirkon mustankirjan¹¹ sisällysluettelo.

Turun hiippakunnan seurakunnat

Faksimilejulkaisun taulukossa 2 (40–45) ilmenevät Selvityksen kymmenysveroluettelossa mainittu maa- ja voutikuntajako sekä Turun hiippakunnassa 1540-luvun alussa olleet seura-, anneksi- ja kappelikunnat – siinä järjestyksessä kuin ne ovat Selvityksessäkin. Luettelossa mainitaan 120 seurakuntaa, joista osa on kappeleita.¹²

Toimittaja Jyrki Knuutila on täydentänyt Selvityksen tietoja lisäämällä taulukkoon tiedon kyseisen seura-, anneksi- tai kappelikunnan perustamisajankohdasta sekä näiden jakaantumisesta 1900-luvun alkuun saakka. Perustamisajat on ilmoitettu vuosisadan tarkkuudella. Varhaisimmat seurakunnat ilmoitetaan perustetuiksi 1100-luvulla.¹³

¹⁰ Kauko Pirisen mukaan tällainen luettelo olisi pitänyt tehdä Västeråsin ordinantian säädösten perusteella jo 1527, mutta Turun hiippakunta oli samana vuonna välttänyt tämän suostumalla sopimusveroon. Pirinen 1962, 40, 122; Knuutila 2007, 27.

¹¹ *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok. Med tillägg ur Skoklosters Codex Aboensis*, i tryck utgiven af Finlands statsarkiv genom Reinh. Hausen, Simelii arfvingar: Helsingfors 1890 (Uusintapainos 1996).

¹² Kauko Pirinen on esittänyt, että Suomessa oli keskiajan päättyessä 101 kirkkopitäjää ja noin 30 kappelia. Kirkkopitäjien luku perustunee Agricolan luetteloon. Kappelien määrää Pirinen ei mitenkään perustelee. Palola esittää Agricolan ja Pirisen tietoihin lisättäväksi Eckerön yhdeksi Ahvenanmaan keskiaikaiseksi kirkkopitäjäksi. Palola itse katsoo löytäneensä 44 kappelia, joiden keskiaikaisuutta ei ole syytä epäillä. Näiden lisäksi on vielä 8 kappelia, jotka saattavat olla keskiaikaisia. Ari-Pekka Palola, 'Yleiskatsaus Suomen keskiaikaisten seurakuntien perustamisajankohdista', *Faravid* 18–19, Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys r.y., Rovaniemi 1996, 67–104, tässä 99, 101.

¹³ Kuten Knuutila toteaa, on seurakuntia uudemman tutkimuksen mukaan alettu perustaa aikaisintaan vasta aivan 1100-luvun lopulla, todennäköisimmin 1200-luvun alkupuolella. Sitä ennen Suomen alueella on ollut jonkinasteista seurakunnallista toimintaa, minkä keskuksena ovat olleet kristinuskoon kääntyneiden suurtalollisten eli valtamiesten yksityiskirkot. Esim. Markus Hiekkänen, *Suomen keskiajan kivikirkot*, (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1117), Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki 2007, 11–16. Knuutila 2007, 41 n. ++.

Perustamisajankohdat on ilmoitettu Ari-Pekka Palolan tutkimuksen pohjalta.¹⁴ Taulukossa ei sen sijaan mainita niitä vuosilukuja, jolloin jakaantuminen on tapahtunut. 1540-luvun alusta 1900-luvun alkuun on 360 vuotta ja useita lukijoita varmasti kiinnostaisi tietää tarkemmin seurakuntien, anneksikuntien ja kappelikuntien jakaantumisaikajankohdat. Palolan tutkimuksesta löytyy tarkempia tietoja seurakuntien jakaantumisesta – erityisesti seurakuntien perustamis- ja jakaantumisasteista. Palolan tutkimus, kuten myös sitä edeltävä vanhempi tutkimus¹⁵, havainnollistavat myös niitä ongelmia, joita seurakuntien iän määrittelyssä on.

Maalaisseurakuntien ikää, seurakuntien jakaantumista ja uusien seurakuntien perustamista on havainnollistettu kartan muodossa akateemikko Eino Jutikkalan toimittamassa teoksessa Suomen historian kartasto. Siinä on yhdessä kartassa eri symbolein ja eri värein esitetty ennen vuotta 1400 syntyneet seurakunnat, 1400–1600 syntyneet seurakunnat, 1600–1800 syntyneet seurakunnat ja vuoden 1800 jälkeen syntyneet seurakunnat. Karttateos on julkaistu vuonna 1949, joten uusimman tutkimuksen tietoja ei luonnollisestikaan ole otettu siinä huomioon.¹⁶

Reformaatioajan talous

Mäkelä-Alitalo esittelee johdantoartikkelissaan lyhyesti aikakauden yleistä verotuskäytäntöä sekä kirkollisen tiliaineiston lisäämistä kruunun voutintileihin. Hän on päätellyt, että Mikael Agricola ei ollut kiinnostunut pelkästään seurakunnista tai kirkon tuloista, vaan myös papeista. Agricola on mm. niteen KA 9 foliolla 41v (vastaava kohta KA 9b, folio 93, ylivedettynä) selostanut yksityiskohtaisesti koulumestarin palkkaa. Papiston tulot ja niiden niukkuus ovat keskeisellä sijalla siinä kirjeenvaihdossa – tosin

¹⁴ Palola 1996, 75–103.

¹⁵ Vanhempaa tutkimusta, joka on osittain vanhentunutta, mutta josta myös löytyy kiinnostavaa lisätietoa, ovat esim. K. G. Leinberg, *Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne*, (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 1), Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki 1894; K. G. Leinberg, *Finlands territoriala församlingars namn, ålder, utbildning och utgrening*, 2, reviderade och tillökta uppl. (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 7), Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki 1906. Matthias Akiander, 'Herdaminne för fornda Wiborgs och nuvarande Borgå stift, 1.–2. delen', *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 13–14, Finska vetenskaps-societeten: Helsingfors 1868, 1869.

¹⁶ *Suomen historian kartasto*, Eino Jutikkala toim., (Suomen tiedettä 2), Söderström: Porvoo 1949 (Uusintapainos 1959). Jutikkalan toimittaman teoksen kartta on julkaistu mustavalkoisena Palolan artikkelin yhteydessä; Palola 1996, 100.

vasta 1550-luvulta alkaen¹⁷, jota reformaation ajalta on säilynyt. Seurakunnan kirkkoherra tai kappalainen toisensa jälkeen on kääntynyt hallitsijan puoleen anoen parempia tuloja, ainakin osassa tapauksista menestyksellisesti. Siten on kuningas Juhana III toukokuun 25. päivänä 1571 myöntänyt Rymättylän kirkkoherralle Erik Johannikselle ”avuksi ja toimeentulon parantamiseksi kaksi osaa kymmenyksestä, viljasta, joka vuosittain tulee Rymättylän kirkolle”.¹⁸ Sama kuningas myönsi syyskuun 6. päivänä päivätyllä kirjeellään Pyhäjoen kappalaiselle Jöns Michaëlikselle kaksi puntaa viljaa saman seurakunnan lukkarin osuudesta.¹⁹ Faksimilen esipuheessa ei tähän eikä moniin muihinkaan reformaatioajan kiinnostaviin piirteisiin ole ollut mahdollista syventyä perusteellisemmin. On kuitenkin hyvä, että niihin on viitattu ja annettu kirjallisuustietoja. Antaahan Selvityksen sisältö perustietoja, ideoita ja viitteitä uusienkin tutkimusten tekoon.

Johdantoartikkelit on julkaistu sekä ruotsiksi että suomeksi siten, että vastaavat tekstit ovat aina rinnakkain samalla aukeamalla. Englanninkielistä käännöstä ei ole – minkä ehkä voi nähdä viittauksena siihen, että Turun hiippakunnan ja sen seurakuntien taloudellisten olojen tutkimisen on arveltu kiinnostavan vain pohjoismaista tutkija- ja lukijakuntaa. Mainittakoon, että esimerkiksi Missale Aboensen vuonna 1988 ilmestyneen näköispainoksen²⁰ *postscriptum* eli jälkikirjoitus on suomeksi ja englanniksi. Selvityksen osuus on näköispainoksessa samaa tapaa noudattaen valmistettu siten, että samalla aukeamalla on toisella puolen yksi folio Selvityksestä, toisella puolen teksti litteroituna alkuperäisellä kielellä eli ruotsiksi ja käännös suomeksi. Selvitys soveltuu siten sekä opiskelijalle että kenelle tahansa aiheesta ja aikakaudesta kiinnostuneelle lukijalle. Litteroituun ja suomennettuun tekstiin on pujahtanut hieman yli 20 lyönti- ja painovirhettä, useimmiten on numero vaihtunut toiseen.²¹

¹⁷ Päätelmä on tehty K. G. Leinbergin julkaisemien Suomen kirkkoa ja papistoa koskevien kirjeiden perusteella. *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet. Första samlingen 1535–1627*, K. G. Leinberg toim., Jyväskylä boktryckeri: Jyväskylä 1892.

¹⁸ *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet* 161, 119.

¹⁹ *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet* 216, 167.

²⁰ *Missale Aboense. Secundum ordinem fratrum praedicatorum*. 1488, postscriptum Martti Parvio, Societas Historiae Ecclesiasticae Fennica: Helsinki 1988.

²¹ Selvityksen folion 59 tekstissä on mittaa ilmaiseva sana vaihtunut toiseen. Melkkolan eli Napialan kohdalla on Selvityksessä mainittu maltaita 6 pannia (*span*), ei 6 naulaa, kuten suomennoksessa lukee.

Juhlavuoden pysyvä muisto

Kun professori Simo Heininen ehdotti Mikael Agricolan Selvityksen julkaisemista faksimilena, hän mainitsi, että siten luotaisiin juhlavuoden 2007 pysyvä muisto. Näköispainokset liittyvätkin usein johonkin juhlavuoteen. Suomalaisen kirjan 500-vuotisjuhlavuonna 1988 ilmestyi Missale Aboense. Reformaatioaikaan liittyvä Ericus Ericin (Eerik Eerikinpoika Sorolainen) postillan ensimmäinen osa ilmestyi sekin suomalaisen kirjan 500-vuotisjuhlavuotta juhlistamaan vuonna 1988. Postillan toinen osa ilmestyi vuonna 1990, jolloin oli kulunut 350 vuotta Kuninkaallisen Auran Akatemian perustamisesta ja maamme yliopistolaitoksen synnystä.²²

Martti Parvio on päivännyt esipuheensa Ericus Ericin postillan II-osaan Auran Akatemian vihkimisen 350-vuotispäivänä 15.7.1990. Jyrki Knuutila ja Anneli Mäkelä-Alitalo ovat noudattaneet samaa perinnettä päättämällä Agricolan Selvityksen esipuheen merkintään: "Helsingissä Neitsyt Marian syntymäjuhla 2007 (8. syyskuuta, Mikael Agricola astui samana päivänä 1554 piispan virkaan Turun tuomiokirkossa)". Tämän juhlavan käytännön voi olettaa jatkuvan tulevaisuudessakin. Onhan näköispainos ulkoasultaan niin lähellä alkuperäistä asiakirjaa kuin mahdollista. Kaikilla kun ei ole mahdollisuutta saada käsiinsä keskiajan tai reformaatioajan alkuperäisiä asiakirjoja, kuten vaikkapa Mikael Agricolan Selvityksen alkuperäisiä, nahkakantisia nidoksia. Meitä kaikkia kuitenkin ilahduttaa tieto, että Kansallisarkiston asiakirjojen digitointihanke on viime vuosina edennyt ja etenee edelleen. Siten myös *Sinisen sarjan* tilikirjat – mikrofilmeistä digitoituina – ovat luettavissa Kansallisarkiston nettisivuilla ja kaikkien niistä kiinnostuneiden käytettävissä.

Tuula Hockman, FT
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Tampereen yliopisto
tuula.hockman[at]uta.fi.

²² Ericus Eriki, *Postilla*, 2 nidettä, Martti Parvio toim., Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki 1988, 1990.